ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 4, August 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.917

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 30.05.2020 Kabul Tarihi: 13.07.2020

Atıf Künyesi: Ahmet Yaşar, "Stratford Canning Albümü: 1809 İstanbul'nda Mekân Tahayyülleri", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 2199-2218.

Stratford Canning Albümü: 1809 İstanbul'nda Mekân Tahayyülleri

Stratford Canning Album: Space Imageries in Istanbul of 1809

Dr. Ahmet Yaşar

ORCID No: 0000-0002-9942-2398

Beykent Üniversitesi

Öz: Bu makale İngiltere'nin 19. yüzyılda doğudaki gözü olan Stratford Canning'e ait olan tasvir koleksiyonu hakkındadır. 1809 yılında İngiliz elçiliğine birinci kâtip olarak gelen Canning, Osmanlı başkentinin "azameti, giyimlerin renkliliği, konuşulan dillerin çeşitliliği"nden etkilenmiş, şahit olduğu gündelik hayat pratiklerini, kıyafetleri ve mekânları yerli bir Rum sanatçıya resmettirmiş ve bir albüm meydana getirmiştir. Bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan bu albümde toplam 125 adet Osmanlı İstanbulu ile ilgili tasvir yer almaktadır. Bu 125 adet tasvirin 83'ü kıyafet albümü mahiyetinde olup toplumun farklı katmanlarından kişileri betimlemektedir. Geriye kalan 42'si ise İstanbul'da gündelik yaşam kareleri, çeşitli semtlerin panoramik görüntüleri ve şehir mekânları tasvirleridir. Tasvir edilen şehir mekânları arasında meydan çeşmesi, derviş tekkesi, bedesten, kahvehane, camii avlusu, kebapçı dükkânı ve hamam gibi şehir sakinlerine sosyalleşme imkânı sunan mekânlar yer almaktadır. Bu makale 19. yüzyılın başında Osmanlı İstanbulu'na dair renkli mekân tahayyülleri sunan bu albümü incelemekte ve bu mekân temsillerinin Osmanlı minyatür geleneği ile Avrupaî resim ve perspektif geleneklerini birleştirdiğini ve İstanbul'da şehir mekânlarına dair çok renkli ve katmanlı bir temsil sunduklarını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratford Canning, Osmanlı İstanbulu, Mekân, Görsel Temsil

Abstract: This article examines a custom album belonging to Stratford Canning, the voice of England in the East in the 19th century. Canning, who was affected by "the grandeur of the city, the variety of dresses, the tones of so many different languages" of the Ottoman capital, where he came to the British embassy as the first secretary in 1809, painted the manners of the inhabitants, their way of living, the places he saw to a local Greek artist and created an album. This album in the Victoria and Albert Museum has 125 depictions of Ottoman Istanbul. 83 of these 125 depictions are costume albums and depict people from different layers of society. The remaining 42 are daily life scenes in Istanbul, panoramic views of various districts and depictions of urban spaces. These spaces depicted are public fountain, dervish lodge, bedestan, coffeehouse, mosque courtyard, restaurant and hammam, which offer the opportunity to socialize the city residents. This article aims to endeavor these colorful space imageries about Ottoman Istanbul at the beginning of 19th century. It argues that these space representations combine the practice of Ottoman miniature with

European painting and perspective traditions and offer a multicolored and multilayered representation of urban spaces.

Keywords: Stratford Canning, Ottoman Istanbul, Space, Visual Representation

Giriş

Bugün Victoria ve Albert Müzesi’nde bulunan bir albüm 1809 yılı Osmanlı İstanbulu gündelik hayatı, mimarisi ve kıyafetlerine dair çok önemli tasvirlerle yer vermektedir.¹ Bu ilginç tasvir koleksiyonu, Birleşik Krallık hükümetini Osmanlı İmparatorluğu nezdinde uzun süre temsil etmiş olan Stratford Canning’e (1786-1880) aittir ve kızı tarafından babasının ölümünden yaklaşık 15 yıl sonra, 1895 tarihinde, bu müzeye bağışlanmıştır.² Toplam 125 adet tasvirin bulunduğu koleksiyondan 83’ü kıyafet albümü mahiyetinde olup Sultan’dan yeniçerilere, kadınlardan dervişlere, sakadan sipahiye, Rum ve Ermeni gibi gayrimüslim tebaadan defterdar ve sadrazam gibi divan-ı hümayun mensuplarına dek toplumun farklı katmanlarından kişileri betimlemektedir. Geriye kalan 42’si ise İstanbul’da gündelik yaşam (Sultan’ın sarayında güreş, cirit oynayan iki adam, çorba kazanı taşıyan yeniçeriler), mimari (dikilitaşların çizimleri, Sultanahmet Camii’nin içi), topografya (Boğaziçi, Beşiktaş ve Tophane panoramik görüntüleri) ve şehir kamusal mekânları (kahvehane, hamam, kebabçı, bedesten, tekke, camii avlusu) hakkındadır.³ Bu makalede söz konusu albüm ve oluşturulma süreci tartışılmakta ve albümdeki kamusal mekân tahayyülleri irdelenmektedir.

1. Stratford Canning’in Yeni Bir Kültür ile Karşılaşması

Stratford Canning, Dışişleri Bakanlığı’nda çalışmaya başladıktan sonra, 22 yaşında iken İngiltere’nin Osmanlı başkentindeki büyükelçisi Robert Adair’in yanına “birinci kâtip” olarak atanmıştır. 5 Ocak 1809 tarihinde İstanbul’a ulaşan Canning büyükelçilikte çalışmaya başlamış ve Adair’in 1810 yılında Viyana’ya gönderilmesi üzerine maslahatgüzar olmuş ve 1814 yılında ise İstanbul’dan ayrılmıştır. İlk defa birinci kâtip olarak geldiği İstanbul’a 1824 yılında bu sefer büyükelçi olarak atanmıştır. 1824-1827 ve 1831-1832 yılları arasında İstanbul’da kalan Canning, 1842-1858 yılları arasında tekrar Osmanlı başkentinde Birleşik Krallık’ın büyükelçisi olarak Osmanlı siyasetinde çok etkin bir rol oynamıştır. İngiltere’nin Doğu’daki gözü olarak

¹ Victoria and Albert Museum (V&A)’da yer alan bu tasvir koleksiyonu çevrimiçi erişime açıktır.

<http://collections.vam.ac.uk/search/?slug=anonymous-greek-artist&name=A29006&limit=45&offset=0>

² Bu tasvirlerin Stratford Canning’e ait olduğunu ilk olarak Charles Newton ortaya koymuştur. Bkz. Charles Newton, “Stratford Canning’s Pictures of Turkey”, *The V&A Album*, S.3, 1984, s. 77-83.

³ V&A Müzesi’nin ilgili web sitesinde bu serideki tasvirlerin bir cilt içerisinde bir araya getirildikleri belirtilmektedir [D.23-150-1895]. Ciltte yer alan 128 tasvirin üçünün tarzları itibarıyla farklı oldukları göze çarpmaktadır. Nitekim bu üç tasvir 1808-1812 yılları arasında İngiltere Elçiliği’nde Canning ile birlikte çalışan, ressam David Richard Morier’e (1784-1877) aittir. Bu üç tasvirden biri D.127-1895 müze numarası ile kayıtlı “Arka Planda Valens Sukemeri’nin Yer Aldığı, Harap Bir Yapının Görünümü”; ikincisi D.128-1895 müze numarası ile “Bir Odada Tütün İçen Türklerin Kabataslak Bir Çizimi”; üçüncüsü ise D.150-1895 müze numarası ile “Çanakkale Karşısında Kale-i-Sultaniye”dir. Geriye kalan albümdeki 125 tasvir, 1’den 125’e kadar numaralandırılmıştır. Albüm 1 numara “Şeyhülislam” ile [D.23-1895] başlayıp, 125 numara “İki Cami Kapısından Kesitler ve Kabataş’taki Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi’nin Bir Parçası” tasviri [D.149-1895] ile nihayete ermektedir. Ancak 105 numaralı (D.129-1895) tasvirin mevcut olmadığı belirtilmiştir. Ekte I’de numara sırasına göre sıralanmış tabloda da görüldüğü üzere 105 numaralı tasvir “Topkapı Sarayı’nda Mabeyn ya da Arz Odası” ile “Yedikule” tasvirleri arasında yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, tasvirlerin genel itibarıyla konu sırasına göre dizildiği görülmektedir. İlk 83 tasvir tek tek figürlerden, sonrakiler ise mimari, şehir panoraması, gündelik hayat sahnelerinden oluşmaktadır. Bu durumda mevcut olmayan 105 numaralı tasvir muhtemelen ya elçilerin dâhil olduğu bir sahnedir ya da bir şehir panoraması görüntüsüdür. Canning Albümü ile ilgili çalışmalarını benimle paylaştığı ve bu makaleyi okuyup önerilerini sunduğu için Nurhan Küçükhasaköylü’ye teşekkür ederim.

faaliyetlerde bulunan Canning özellikle Kırım Savaşı'nda ve Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde öne çıkmıştır.⁴

1809 yılının başlarında İstanbul ve sakinleri ile ilk defa karşılaşan genç Canning, Pera taraflarındaki İngiliz Elçiliği binasında konaklamış, fırsat buldukça çevreyi ve insanları yakından tanımak için şehrin gündelik hayatının içerisine dâhil olmuştur. Geldiği topraklarda hakkında birçok büyüsel şeyler anlatılan bu şehir ve içindekiler Canning'e oldukça ilginç gelmiş ve bu şehre dair önceki düşüncelerini sorgulama ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim kuzeni George Canning'e yazdığı 27 Nisan 1809 tarihli mektupta "İngiltere'de Osmanlılar üzerine yalan yanlış şeyler düşünüyoruz... Her gün burada yaşayan insanların övülmeye değer özelliklerine tanık oluyorum."⁵ demektedir. 9 Kasım 1809'da R. Wellesley'e yazdığı mektubunda ise şehrin büyümesine nasıl kapıldığını şu sözlerle dile getirmektedir.

"Buraya varışımızda çevremizde gördüğümüz her şey o güne dek rastlamadığım bir yoğunlukla beni sarıp sarmaladı. Her şey öyle değişti ki! Şehrin azameti, giyimlerin çeşitliliği, konuşulan dillerin türklülüğü karşısında Homeros ile Vergilius'un sözünü ettikleri eski günlerde yaşıyormuşa döndüm. Kendi kendime, iki üç yıl bunca zengin bir toplumu incelemeye, anlamaya yetmez diyordum. Halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânlar, camiler, mezarlıklar aklıma *Bin Bir Gece Masalları*'nı getiriyordu."⁶

Şahit olduğu bu gündelik hayat pratiklerini, mekânları ve şaşaalı törenleri bir şekilde kayıt altına almak istemesinden daha doğal ne olabilirdi? Nitekim Canning'den önce de Osmanlı topraklarında elçilik yapan ya da farklı vesilelerle bir süre bulunan Avrupalıların böyle bir temayülü olduğunu söylemek mümkündür.⁷ Dolayısıyla bu albümün ortaya çıkışı anlık bir ilgiden ziyade var olan bir geleneğin tekrarı gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte Canning'in İngiltere'de gerçeklerden uzak bir Osmanlı algısı olduğunu belirtmesine rağmen bir başka mektubunda Osmanlı dünyasını *Bin Bir Gece Masalı*'na benzetmesi ve Homeros ve Vergilius destanlarından çağrışımları dile getirmesi yeni bir kültür ile yüzleşmesinin girift bir süreç olduğunu göstermektedir.

Resim ya da tasvir sanatıyla arasının iyi olduğuna dair bir malumatımız olmayan Canning'in merakını celbeden unsurları ve yenilik olarak addettiği tecrübelerini yerli bir sanatçıya resmettirdiğini mezkûr dönemde Osmanlı başkentine gelmiş seyyahların anlatılarıyla teyit etmek mümkündür. Yaklaşık yedi yıl sürecek olan *Grand Tour* için yola çıkmış olan Charles Robert Cockerell (1878-1863) Haziran 1810'da İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne vardığında, büyükelçi Robert Adair, birinci kâtip te Stratford Canning'tir.⁸ Osmanlı başkentinde uzun süre kalan, şehirdeki gündelik yaşam ve mimari unsurlarla yakından ilgilenen Cockerell hem kendisi

⁴ Canning'in siyasi kariyeri için bkz. Steven Richmond, *The Voice of England in the East: Stratford Canning and Diplomacy with the Ottoman Empire*, I.B.Tauris, London 2014.

⁵ Stanley Lane-Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning: Viscount Stratford de Redcliffe*, Longmans, Green, 1888, s. 51.

⁶ Age, s. 70.

⁷ İsveç elçisi Claes Ralamb 1657'de içerisinde 121 resim yer alan bir kıyafet albümü satın almıştır. Bkz. Karin Adahl, *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007. İstanbul'da İsveç elçisi olarak görev yapan Ulrich Celsing (1771-1779 ve 1783-1789) içerisinde 106 resim bulunan bir albüm edinmiştir. Bkz. Günsel Renda, "Celsing Koleksiyonu", *Art Dekor*, 1995, 78-84. Muhtemelen 1779 tarihinde Polonya Elçiliği çevresinde üretilmiş ve içerisinde 254 resim içeren Polonya albümü, Polonya kralı II. Stanisław August Ponitowski'ye (1732-1798) sunulmuştur. Bkz. *Savaş ve Barış, 15.-19. Yüzyıl Osmanlı Lehistan İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1999. Bu türden çok sayıda örnek için bkz. Nurdan Küçükhasaköylü, *Osmanlı Kıyafet Albümleri (1770-1810)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

⁸ Nurdan Küçükhasaköylü, "Neoklasik Bir Mimar Nasıl Olunur? Arkeolojik Araştırmalar, Seyahatler ve Tutkular: Charles Robert Cockerell (1788-1863)", *Turkish Studies*, C.12, S.19, 2017, s. 143-164.

gibi çeşitli amaçlar için gizemli doğunun efsunlu şehrinde bulunan Avrupalılarla hem de yerli insanlarla tanışmış ve onlarla arkadaşlık etmiştir. Günlüklerinde ifade ettiği üzere bunlardan birisi de Canning için cami tasvirleri yapan yerli bir Rum sanatçı idi. Cockerell Rum sanatçı ile beraber pek çok ziyaretler yaptıklarını ve tercüman vasıtasıyla yakınlaştıklarını ifade eder, hatta kendisine “şahane bir küçük Çin mürekkebi ve iki İngiliz kalemi hediye ettiğini” belirtir.⁹ Anıların başka bir yerinde ise bu yerli Rum tekrar öne çıkmaktadır.

“Canning, her vesileyle övgüyle bahsedebileceğim iyi yürekliliğiyle, yerli bir Rum tarafından yapılmış, bazıları daha önce hiç görülmemiş camilerin ve diğer önemli binaların içlerinin oldukça gerçekçi çizimlerini içeren büyük bir koleksiyonu bana ödünç verdi. Bu tasvirleri kopyalamak için titiz bir şekilde çalıştım.”¹⁰

Bu ifadeler Canning’in mezkûr tasvir koleksiyonuna bu dönemde sahip olduğunu ve tasvirleri de yerli bir Rum sanatçıya yaptırdığını ortaya koymaktadır. Bu yerli Rum sanatçı da uzunca bir süredir gerek Saray çevresine gerekse yakın ilişkiler kurmuş olduğu elçilik çevrelerine ve Avrupalı müşterilerine iş yapan başkentin önde gelen sanatçısı Kostantin Kapıdağlı veya onun ekolünde yetişmiş sanatçılardan biridir.¹¹ Sultan III. Selim’in taht üzerinde bağdaş kurmuş bir vaziyetteki portresi ile meşhur olan Kapıdağlı, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı İstanbul’unun en dikkat çeken sanatçılarından biridir.¹² Cockerell, Kapıdağlı atölyesinden çıkmış bu çizimlerin alışılmışın dışında ve oldukça gerçekçi olduklarını da belirtmektedir. Anılarında belirttiği kopyalama işleminin de titizlikle yapıldığı da günümüze kadar ulaşmış olan Cockerell çizimlerinden anlaşılmaktadır.¹³

Canning’in çizim koleksiyonuna tanıklık eden başkaları da bulunmaktadır. Cockerell’in anılarında bahsettiği ve benzer amaçlarla Osmanlı başkentinde bulunan Lord Byron ve Baron Hobhouse, 1809-1810 yıllarında Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye’de seyahatler gerçekleştirmişler ve 1813 tarihinde yayımladıkları kitaplarında Osmanlı başkentine dair gündelik yaşam karelerine yer vermişlerdir.¹⁴ Kitaplarına dâhil ettikleri tasvirler Canning’in albümündeki, Topkapı Sarayı’nın girişini temsil eden Bab-ı Hümayun ve Tophane semti tasvirlerine oldukça benzerlik göstermektedir. Resim 1’de de görüldüğü üzere Canning koleksiyonunda yer alan Bab-ı Hümayun ve III. Ahmed Çeşmesi tasvirinin¹⁵ Cockerell tarafından eskizi yapılmış,¹⁶ Hobhouse tarafından ise bir tür kopyası oluşturularak 1813 yılında basılan kitaba dâhil edilmiştir.¹⁷ Dolayısıyla bu üretimler / albüm resimleri gravürlü kitaplarla daha da geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.

⁹ Charles Robert Cockerell’in seyahat defterini 1903 yılında oğlu Samuel Pepys Cockerell yayınlamıştır: Charles Robert Cockerell, *Travels in Southern Europe and The Levant, 1810-1817. The Journal of C.R. Cockerell*, R.A. , Longmans, Green and Co., London, New York, Bombay 1903, s. 14 ve s. 18.

¹⁰ Cockerell, s. 14 ve s. 18.

¹¹ Canning albümünün yer aldığı V&A Müzesi web sitesinde tasvirleri yapan için “meçhul Rum sanatçı” ifadesi yer almaktadır. Ancak gerek V&A Müzesi gerekse “yeni dönem kıyafet albümleri” üzerine doktora çalışmasını yapan Küçükhasköylü bu yerli Rum sanatçının Kostantin Kapıdağlı veya onun çevresinde çalışan / ekolünde yetişen ressamlardan olduğunu ileri sürmektedirler. Bkz. Küçükhasköylü, *agt*, s. 138.

¹² Kostantin Kapıdağlı için bkz. Günsel Renda, “Ressam Kostantin Kapıdağlı Hakkında Yeni Görüşler,” *19. Yüzyıl İstanbul’unda Sanat Ortamı*, Sanat Tarihi Derneği, İstanbul 1996, s. 139-162.

¹³ Cockerell çizimleri için bkz. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG207896>

¹⁴ John Cam Hobhouse, *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, C. I-II, James Cawthorn, Londra 1813.

¹⁵ V&A, D.142-1895, N.118.

¹⁶ The British Museum, 2012,5001.403. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_2012-5001-403.

¹⁷ Hobhouse, *age*, s. 992.

Resim 1. Bab-ı Hümayun ve III. Ahmed Meydan Çeşmesi'nin Görünümleri.

1. Canning Albümündeki Orijinal Tasvir; 2. Cockerell'in Eskizi; 3. Hobhouse'nin Kitabındaki Kopya

Gerek Cockerell'in 1910 yılında İstanbul'a geldiğinde resimleri hazır bulması gerekse Hobhouse'nin tanıklıkları Canning albümünün şehre ilk geldiği yıl olan 1809'da oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıca Canning kuzenine 9 Kasım 1809 tarihinde yazmış olduğu mektubun ilerleyen kısımlarında kullandığı ifadeler şehirle ilgili ilk heyecanlarının geçtiğini göstermektedir.

"Oysa muhayyilenin saltanatı kısa sürüyor. Bir iki ay geçti geçmedi, merakım yatıştı. Yenilikler aşınıverdi. Görülecek her şeyi görmüştüm; ne zoruma aynı şeyleri yeni baştan göreyim sorusu zihnimi kurcalamaya başladı."¹⁸

Bu ifadelerden, Canning'in ilk heyecanı sonrasında tasvirleri sipariş verdiği görülmektedir. Dolayısıyla albümdeki tasvirlerin muhtemelen 1809 yılında oluşturulmuş olduğu sonucuna varabiliriz.

Haddizatında Canning, Cockerell, Byron ve Hobhouse kendilerini Osmanlı başkentinde büyük bir değişim ve dönüşümün eşiğinde olan bir toplumsal ve siyasi atmosfer içerisinde bulmuşlardı. Sultan III. Selim'in (1789-1807) başlattığı *Nizam-ı Cedid* hareketi Kabakçı Mustafa İsyanı ile son bulmuş,¹⁹ Sultan IV. Mustafa'nın 14 aylık kısa saltanat süresi nihayete ermiş, Sultan II. Mahmud 28 Temmuz 1808 tarihinde tahta çıkmıştı.²⁰ Özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasına dek Osmanlı başkenti çeşitli şehir isyanlarına ve çatışmalara sahne olacaktı. Ancak 1826 sonrasında II. Mahmud, girişimleriyle imparatorluğu modern dünyaya hazırlayacak adımları atacaktı. Canning'in ilk başta hayranlıkla temaşa ettiği ve tasvirlerle temsile dönüştürdüğü Osmanlı başkenti işte bu büyük değişimin öncesine tekabül etmekte ve dönemin renkli bir panoramasını sunmaktadır. Bu renkli dünyada neler vardı?

2. Canning Albümü: Her Şey O Kadar Değişik ki!

Seyahat, ticaret, diplomasi gibi çeşitli amaçlarla Osmanlı dünyasında bulunanlar yeni tanıştıkları bu çevre ile ilgili çok sayıda görsel malzeme ya da yazılı metinler üretmişlerdir. 16. yüzyılda üretilen ve sonraki birçok albüme temel teşkil etmiş olan Peter Coeck Aelst (1533), Nicolas de Nicolay (1568), Melchior Lorichs (1579) çizimleri, Dresden Albümü (1574-1582) ve Kassel Albümü Avrupa'da güçler dengesinde etkin bir güç olan Osmanlı'ya karşı duyulan merakla yakından ilgilidir.²¹ Sonraki yüzyıllarda da devam eden bu görsel üretimlerde, başta yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı olmak üzere, dini mabetler, sıra dışı dervişler, kamusal cezalandırma yöntemleri ve Türk sofrası gibi temalar işlenmiştir. Özellikle 17. yüzyıl, hem

¹⁸ Lane-Poole, s. 70.

¹⁹ Sultan III. Selim ve dönemi için bkz. Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden and Boston 2014.

²⁰ 1807-1808 olayları için bkz. Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*. I.B.Tauris, London 2017.

²¹ Küçükhasköylü, *agt*, s. 16-46.

Osmanlı dünyasındaki sanatçıların hem de dışarıdan sanatçıların yaptıkları albümlerle dikkat çekmektedir. Önceki yüzyılda Padişah portreciliği ile başlayan kıyafet albümleri, I. Ahmed Albümü ile yeni bir ivme kazanmış ve müşteriler için başkentte canlı bir pazar ortaya çıkmıştır.²² Nitekim 17. yüzyıl İstanbul’unu yansıtan önemli tasvirleri içeren ve Claes Ralamb tarafından 1657 yılında bu piyasadan satın alınmış olan albüm ortamın zenginliğini göstermektedir.²³ 18. yüzyılın ikinci yarısında ise bu albümler içerik ve üslup açısından yeni özelliklerin oturduğu bir hüviyet kazanmıştır. Nurdan Küçükasköylü’nün “yeni dönem albümleri” diye adlandırdığı ve üretimlerinin 1770’lerden 1810’lara izlenebildiğini belirttiği dönemde, artan talep çerçevesinde, değişen siyasi ve kültürel şartlara bağlı olarak temalar güncellenmiş, kadın figürlerinin ve yeni ortaya çıkan meslek mensuplarının görünürlüğü artmış, yerli ve Avrupaî usuller etkileşim içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla yerli ya da yabancı, farklı ellerden çıkmış olsa da benzer kalıpların ve/veya konu yönelimlerinin izlenebildiği büyük bir üretim ortaya çıkmıştır.²⁴ Yeni dönem albümlerinden biri olarak değerlendirilebilecek olan Canning koleksiyonunda yer alan tasvirlerin büyük bir çoğunluğu 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oturmaya başlayan kıyafet albümlerinin kalıplarını içermektedir, ayrıca belli bir çerçevede yeni konular ve sahneler de yer almaktadır. Özellikle kıyafet resimleri, Türk sofrası, Boğaziçi manzaraları gibi aşina sahneler albümde tekrarlanırken, *Kebapçı Dükkânı*, *Sandal Bedesteni* gibi daha önceki albümlerde rastlanmayan temalar da ilk kez dâhil edilmiştir.

2.1. Giyimlerin Çeşitliliği

Albümde yer alan tasvirlerin 83 tanesi bireysel kıyafet resimleri hüviyeti taşımaktadır.²⁵ Kişileri kıyafetleriyle resmeden kıyafet albümleri, Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatına dair en önemli görsel belgeler arasındadırlar. Osmanlı dünyasında 16. ve 17. yüzyıl kıyafet tasvirleri resimsel nitelikleri itibarıyla daha çizgisel ve basit iken, özellikle 18. yüzyıldaki J. Baptiste Vanmour gibi sanatçıların katkılarıyla Avrupaî tarzda tasvirlerle dönüşmüştür.²⁶ Bu albümlerde sadece saray ve çevresindeki üst düzey bürokratlar değil, Osmanlı gündelik hayatının parçası olan cinsiyet grupları, millet mensupları ve meslek grupları gibi unsurların da yer aldığı, içerisinde çeşitlilik barındıran bir imparatorluk olgusu yansıtılmaktadır.²⁷

²² I. Ahmed Albümü için bkz. Emine Fetvacı, *The Album of the World Emperor: Cross-Cultural Collecting and the Art of Album-Making in Seventeenth-Century Istanbul*, Princeton University Press, 2019.

²³ Adahl, *age*.

²⁴ Küçükasköylü, *agt*, s. 46.

²⁵ Kıyafet albümleri ile ilgili çalışmalar için bkz. Günsel Renda, “17. Yüzyıldan Bir Grup Kıyafet Albümü”, *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı*, 19–20 Mart 1998 Sempozyum Bildirileri, İstanbul 1998, s. 153–178; Majda Tadeusz, “The Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü”, *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 196–265; Leslie Meral Schick, “The Place of Dress in Pre-Modern Costume Albums”, *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, Suraiya Faroqhi and Christoph Neumann, ed., Eren, İstanbul 2004, s. 93–102; E. Natalie Rothman, “Visualizing a Space of Encounter: Intimacy, Alterity, and Trans-Imperial Perspective in an Ottoman-Venetian Miniature Album”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.40, 2012, s. 39–80; Gwendolyn Collaço, “Dressing a City’s Demeanour: Ottoman Costume Albums and the Portrayal of Urban Identity in the Early Seventeenth Century”, *Textile History*, C.48, S.2, 2017, s. 248–267; Erin Hyde Nolan, “You Are What You Wear: Ottoman Costume Portraits in the ‘Elbise-i Osmaniyye’”, *Ars Orientalis*, S.47, 2017, s. 178–209; Küçükasköylü, *agt*.

²⁶ J. Baptiste Vanmour için bkz. Sint Nicolas Eveline, Duncan Bull, Günsel Renda ve Gül İrepoğlu, *Lale Devri’nin Bir Görgü Tanığı Jean-Baptiste Vanmour*, Koçbank Yayınları, İstanbul 2003.

²⁷ Ökkeş Çetin, “Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Kıyafet Albümü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.87, 2018, s. 196.

Canning albümünde bireysel olarak resmedilen figürlerin en başta gelenleri resmi görevlilerdir. Sultan II. Mahmud'tan²⁸ başlayarak bürokratik hiyerarşinin çeşitli kademelerinden kişilerin tasvirleri bu albüm içerisine dâhil edilmiştir. Şeyhülislam,²⁹ Sadrazam,³⁰ Nakibüleşraf,³¹ Yeniçeri Ağası,³² Kızlar Ağası,³³ Defterdar,³⁴ Reis Efendi³⁵ gibi en üst düzey yöneticiler olduğu gibi daha alt düzeydeki Başçavuş,³⁶ Sipahi İçoğlanı,³⁷ Nöbetçi,³⁸ Mutfakçı³⁹ gibi Saray çalışanlarına da yer verilmiştir. Ayrıca sokaklarda dikkat çeken dervişler (Mevlevî,⁴⁰ Bektaşî,⁴¹ Rifâî⁴²), sokak satıcısı (Şerbetçi,⁴³ Saka⁴⁴), farklı millet gruplarından kadınlar (Rum kadın,⁴⁵ Türk kadını⁴⁶) ve kimseler (Ermeni,⁴⁷ Arnavut⁴⁸) de albüm içerisine dâhil edilmişlerdir.

Tek tek figürlerin yanı sıra birden fazla figürün sahneye dâhil olduğu gündelik yaşam karelerine de yer verilmiştir. *Çingene Dansı Sahnesi*'nde⁴⁹ iki kadın göbek dansı yaparken bir erkek de kemençe çalmaktadır; *Sultan'ın Cuma Namazı Alayı*'nda⁵⁰ çok sayıda maiyeti türlü türlü renkli kıyafetler içerisinde Sultan'a eşlik etmektedirler; *Maiyetiyle Seyahat Eden Bir Paşa*⁵¹ tasvirinde ise yine değişik renkli kıyafetlerle insanlar paşayı takip etmektedirler. Adeta Osmanlı dünyasındaki çoğulculuğu gösteren kalabalık sahnelerde (*Rifâî Dervişler Tekkesi*, *Kahvehane*, *Kebab Dükkânı*), renklilikler ve farklılıklar bir sahnenin içerisine dâhil olan enstantaneler olarak görülmektedir.

Bir tür insan tipleri atlasını andıran bu tasvirlerde, Osmanlı toplumunda kişilerin hiyerarşik ve toplumsal konumlarına göre belirlenmiş kıyafetleri giymeleri gerektiği yönünde bir ön kabulün olduğu görülmektedir. Ancak bu standardizasyon farklı düzlemlerde geçişkenlik ve dinamizm içeren Osmanlı gerçekliğinden ziyade, dışarıdan bakan Avrupalı müşteriler için

²⁸ V&A, D.24-1895, N.2.

²⁹ V&A, D.23-1895, N.1.

³⁰ V&A, D.25-1895, N.3.

³¹ V&A, D.26-1895, N.4.

³² V&A, D.50-1895, N.28.

³³ V&A, D.48-1895, N.26.

³⁴ V&A, D.37-1895, N.15.

³⁵ V&A, D.44-1895, N.22.

³⁶ V&A, D.72-1895, N.50.

³⁷ V&A, D.68-1895, N.46.

³⁸ V&A, D.103-1895, N.81.

³⁹ V&A, D.64-1895, N.42.

⁴⁰ V&A, D.83-1895, N.61.

⁴¹ V&A, D.84-1895, N.62.

⁴² V&A, D.102-1895, N.80.

⁴³ V&A, D.91-1895, N.69.

⁴⁴ V&A, D.89-1895, N.67.

⁴⁵ V&A, D.81-1895, N.59.

⁴⁶ V&A, D.99-1895, N.77.

⁴⁷ V&A, D.74-1895, N.52.

⁴⁸ V&A, D.92-1895, N.70.

⁴⁹ V&A, D.107-1895, N.85.

⁵⁰ V&A, D.123-1895, N.101.

⁵¹ V&A, D.139-1895, N.115.

renkler ve kıyafetlerle ikonografik bir bütünlüğün sağlandığı, dolayısıyla pozisyon ve görev gibi işlevleri işaret eden temsilleri ortaya koymaktadır.

2.2. Şehrin Azameti

18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı Osmanlı başkenti ile ilgili üretilen birçok albümde olduğu gibi Canning albümünde de şehrin azametini yansıtan panoramik temsillere yer verilmiştir. İstanbul’un fiziki güzelliğini ortaya koyan ve şehrin misafiri yabancılar için doğa gezintisi imkânı sunan Boğaziçi ve çevresi tasvirlerde merkezi bir konuma sahiptir. Sanatçı bir temsilde Karadeniz’e doğru Boğaziçi’nin görünüşünü resmederken,⁵² diğerlerinde Anadolu ve Rumeli hisarlarını,⁵³ Boğaziçi’nden Beşiktaş iskelesi ve semti,⁵⁴ Tophane iskelesindeki yapıların panoramik görünümü,⁵⁵ Pera dolaylarında Topçular Kışlası⁵⁶ ve Yedikule’yi⁵⁷ konu edinmiştir.

2.3. Merak Edilen ‘Doğu Dünyası’

Albümde yer verilen bir diğer tema da etnografik eşyalardır. Özellikle 18. yüzyıl Avrupa’sında *Turquerie* modasının tesiriyle Doğu’ya özgü gündelik yaşam araçlarının biriktirilmesi ve bir şekilde sanatsal anlatının içerisine dâhil edilmesi yaygınlaşmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla giyim kuşam unsurları, kahve fincanları, ibrikler, silahlar, mutfak araç ve gereçleri bu albümlerin başlıca temaları arasında yer almıştır. Canning albümünde de cenk baltaları ve eyerler, silahlar,⁵⁹ Osmanlı ev içi madeni eşyaları ve ahşap kakma kutusunu gösteren çizimlere yer verilmiştir.⁶⁰ Ayrıca seyyahların ve Batı dünyasından gelenlerin çokça dikkatlerini çeken mimari detaylar da albümde yerini almıştır. Tasvirin birinde Osmanlı başkentinde bulunan antik sütunlar (Çemberlitaş, Kıztaşı, Gotlar Sütunu, Örme Dikilitaş) ve Mısır’dan getirilmiş olan obeliskın dört yüzü resmedilmiştir.⁶¹ Diğer iki tasvirde ise Osmanlı mimarisine özgü detaylara,⁶² sütun başlarına, cami kapılarından kesitlere ve çeşme ayrıntısına⁶³ yer verilmiştir.

Dikkat çeken temalardan birisi de özellikle elçilerin bir şekilde Osmanlı siyaset ve gündelik yaşamına dâhil oldukları mekânların ve sahnelerin resmedilmesidir. *İstanbul Kaymakamıyla Yemek Yiyen Bir İngiliz Yetkili [Muhtemelen Stratford Canning]*⁶⁴ tasviri bu çerçevede öne çıkmaktadır. Canning, Cockerell ve diğer pek çok yazılı metin üreten kişiler gibi, tecrübe ettiği anı kaleme almadığından dolayı, hatırlamak ya da başka birilerine bırakmak amacıyla ilgili enstantaneyi sanatçıya çizdirmiş olmalıdır. Yine Topkapı Sarayı’nda elçilerin Sultan tarafından kabulünün gerçekleştiği Arz Odası’nın⁶⁵ da albüme dâhil edilmesi, yabancı devlet temsilcilerinin içerisine kolayca dâhil olabildikleri muhitleri resmettirdiklerinin bir başka

⁵² V&A, D.132-1895, N.108.

⁵³ V&A, D.131-1895, N.107.

⁵⁴ V&A, D.133-1895, N.109.

⁵⁵ V&A, D.134-1895, N.110.

⁵⁶ V&A, D.135-1895, N.111.

⁵⁷ V&A, D.130-1895, N.106.

⁵⁸ *Turquerie* modası için bkz. Nebahat Avcıoğlu, *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728-1876*, Çev: Renan Akman, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

⁵⁹ V&A, D.110-1895, N.88.

⁶⁰ V&A, D.111-1895, N.89.

⁶¹ V&A, D.147-1895, N.123.

⁶² V&A, D.148-1895, N.124.

⁶³ V&A, D.149-1895, N.125.

⁶⁴ V&A, D.124-1895, N.102.

⁶⁵ V&A, D.126-1895, N.104.

göstergesidir. Ayrıca İngiliz Büyükelçilik binasının yer aldığı Pera'daki ana caddenin temsili bir çizimine de yer verilmiştir.⁶⁶ Oldukça nizamlı gözükten bu sokak sahnesinde sıra halinde geçmekte olan nöbetçiler yer almaktadır. Sokakta yürüyen şehir sakinlerinin yanı sıra, tasvirin tam ortasında yabancı birisi dikkat çekmektedir. Öylece orada durup, şehrin sokağında olup biteni temaşa etmektedir. Ecnebi kıyafetler içerisindeki bu figür Fatih Camii'nin avlusu, Rifâî tekkesi ve At Meydanı ile ilgili çizimlerde de karşımıza çıkmaktadır. Gündelik hayatın içine girmeden, uzaktan olup biteni temaşa eden bu figür muhtemelen Canning'i temsil etmektedir. Adeta "halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânlar, camiler"e merakı dolayısıyla "görülecek olan her şeyi görmeye" çalışmaktadır.

Birçok albümün ortak temaları olan Ayasofya Camii⁶⁷ ve Sultanahmet Camii⁶⁸ içinin betimlenmesi, maiyetleriyle birlikte alay şeklinde şehir sokaklarından geçen Sultan, kaymakam ve paşaların resmedilmesi, at üstünde cirit oynayanlar,⁶⁹ Yeniçerilerin kazan taşımaları⁷⁰ gibi temalar da bu albümde aynen tekrar edilmiştir.

Bu albümün en ilginç tasvirlerinden birisi de *Güreş ya da Sultan'ın Sarayının Bahçesinde Bir Yağlı Güreş Maçı*⁷¹ adıyla kaydedilmiş olan, bugünkü Gülhane Parkı içerisinde gerçekleştirilen güreş temsildir. Tasvirin tam merkezinde biri beyaz diğeri esmer tenli, kisbetli, bedenleri yarı çıplak iki güreşçi, Türkiye'nin geleneksel sporlarından olan yağlı güreş maçı yapmaktadırlar. En tepede, yukarıda bir Türk kasrı yer almakta ve muhtemelen Sultan ve yakınındakiler temaşayı izlemektedirler. Temsilin en ilginç tarafı, iki güçlü erkeğin yağlı güreşini temaşa edenlerin büyük bir çoğunluğunu mütesettir kadınların oluşturmasıdır. Kadınlar adeta huşu içerisinde bağdaş kurup oturmuşlar ve gözlerinin önündeki temaşayı takip etmektedirler. Aslında bu sahne merak edilen Doğu'nun realitesinden ziyade, Doğu'yu merak eden albüm okuyucularına ya da müşterilerine fantastik, tensel zevk ile ilintili, hayali bir Doğu tahayyülü sunmaktadır.⁷²

3. Kamusal Mekân Tahayyülleri

Mekân kelimesi, Arapça *kef-vav-nun* (olmak) kökünden türetilmiş olup "içinde olunan" fikrini çağırır. Dolayısıyla sadece bir fiziki varlık olan yerden farklı olarak, fiziki niteliğe soyut ve muhayyel olan özellikler eklenir, yani yerin insanileşmiş hali olur.⁷³ Uzunca bir süredir mekânın bu soyut ve muhayyel niteliği pek çok sosyal bilimci tarafından kavramsallaştırılmakta⁷⁴ ve tarihçiler de mekân perspektifinden konularını irdelemeye

⁶⁶ V&A, D.136-1895, N.112.

⁶⁷ V&A, D.146-1895, N.122.

⁶⁸ V&A, D.145-1895, N.121.

⁶⁹ V&A, D.116-1895, N.94.

⁷⁰ V&A, D.117-1895, N.95.

⁷¹ V&A, D.115-1895, N.93.

⁷² Özellikle Edward Said'in *Şarkiyatçılık* kitabı sonrasında Batı'nın Doğu'ya bakış tarzına dair muazzam bir literatür oluşmuş durumdadır. Bu çerçevede özellikle Doğu'ya dair üretilen görsel malzeme ve yazılı metinler söyleme dair yaklaşımlarla incelenmektedir. Bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev: Berna Yıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 1999.

⁷³ İrvin Cemil Schick, "Mekânın Cinsiyeti Vardır", *Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik*, der. Ebru Erdönmez Dinçer ve Aynur Can, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, İstanbul 2016, s. 95-106. Yer (place) ve mekân (space) kavramlarının karşılaştırması için ayrıca bkz. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Çev: Steven F. Rendall, University of California Press, Berkeley 1984, s. 117.

⁷⁴ Michel Foucault, "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias", *Architecture / Mouvement / Continuité*, 1984, s. 46-49; Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford Cambridge 1991; David Harvey, "Space as a Keyword", *David Harvey: A Critical Reader*, N. Castree ve D. Gregory (Ed), Blackwell, Oxford 2006, s. 270-94.

çalışmaktadırlar.⁷⁵ Bu çalışmalarda algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân; deneyim, sosyalleşme, çatışma ve uzlaşma temaları çerçevesinde irdelenmektedir.⁷⁶

Canning albümünde, müdavimlerine mekânsal deneyim ve sosyalleşme imkânı sunan kahvehane, meydan çeşmesi, tekke, bedesten, camii avlusu, kebabçı dükkânı ve hamam gibi kamusal mekânlar dikkat çekmektedir. Cockerell’in Canning albümünü gördüğünde dikkatini çeken hususlardan birisi de, bu koleksiyonda “bazıları daha önce hiç çizilmemiş olan yerlerin” tasvirlerinin olmasıydı. Albüm ilk elden incelendiğinde, şehir gündelik hayatının kamusal dışavurum ve iletişim muhitleri olan mekânlara dair tasvirler hemen göze çarpmaktadır.

Tarihçilerin çalışmalarında görsel malzemeler, tarihi görünür kılma noktasında çok önemli işlevler üstlenmektedirler. Ancak tasvirler sadece dönemlerinin ve yerlerinin basit bir yansıtıcısı değil, üretildikleri sosyal ve kültürel bağlamların uzantıları olarak düşünülmesi gerekir.⁷⁷ Bu türden tarihin görgü tanıkları kullanılırken, hami sanatçı ilişkilerini, farklı kültürlerin resmediliş biçimlerini, toplumsal cinsiyet ve yabancılar hakkındaki önyargıları ve basmakalıp kanaatleri, üreticinin zihni arka planı gibi hususları göz önünde bulundurmak gerekir.

3.1. Kahvehane

Resim 2. Bir kahvehanenin içi

*Bir Kahvehanenin İçinin Tasviri*⁷⁸ ismi ile kaydedilen çizim, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İstanbul’unun kamu hayatının temel unsurlarından olan kahvehaneyi konu edinmektedir. 19. yüzyılın başlarında sayıları 2.000 civarında olan kahvehanelerin Canning’in dikkatini çekmemesi mümkün değildir.⁷⁹ Tasvirde, tek bölmeli bir iç mekânda, bir su fiskiyeli havuz etrafında, kerevetler üzerinde ve locada oturmuş bir taraftan kahve yudumlayan bir taraftan çubukları ile duhan tütüren müşteriler yer almaktadır. Kerevetlerde oturanların genel itibarıyla kavuklarından devlet görevlileri olduğu anlaşılmaktadır. Kahve ocağının yanında bir

⁷⁵ Örnek bir değerlendirme için bkz. Cemal Kafadar, “Tarih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları ve Osmanlı Örneği”, *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Coşkun Çakır (Ed), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-86.

⁷⁶ Genel bir değerlendirme için bkz. Beat Kümin ve Cornelia Osborne, “At Home and in the Workplace: A Historical Introduction to the Spatial Turn”, *History & Theory*, C.52, S.3, 2013, s. 305-318.

⁷⁷ Tarihsel çalışmalarda görselin kullanımına dair bir çalışma için bkz. Peter Burke, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Cornell University Press, 2006. Osmanlı dünyasında görselin kullanımına dair bkz. Çiğdem Kafescioğlu, “Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: On Altıncı Yüzyıl Sonu İstanbul’unda Mekân Pratikleri ve Görselliğin Dönüşümü”, *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S.1, 2019, s. 7-43; Tülün Değirmenci, “Osmanlı Tasvir Sanatında Görselin ‘Okunması’: İmgenin Arındaki Hikâyeler (Şehir Oğlanları ve İstanbul’un Meşhur Kadınları)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.45, 2015, s. 25-55.

⁷⁸ V&A, D.125-1895, N.103.

⁷⁹ İstanbul kahvehaneleri için bkz. Ahmet Yaşar, ed. *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Bektaşî yer almakta, sarıklarından dört tane de çelebinin olduğu görülmektedir. Ortadaki kerevetin arka tarafında ise bir loca bulunmakta ve burada da bir Mevlevî, birkaç devlet görevlisi ve çelebiler bağdaş kurup oturmakta; kimisi duhan tütürmekte, kimisi koyu bir sohbe dalmış, kimisi pencereden dışarıyı temaşa etmektedir. Tam köşede ise kahveci kahve servisi için hazırlık yapmaktadır. Bu tasvir diğer birçok gravür ve resimlerde vurgulanan kahvehanenin ergin erkek mekânı oluşu, müdavimlerine sosyalleşme imkânı sunması, heterojen müşterileriyle bir anlamda imparatorluğun çok renkliliğini yansıtmayı temalarını görselleştirmektedir.

3.2. Hamam

*Hamam*⁸⁰ çiziminde kahvehane gibi bir erkek mekânı konu edinilmektedir. Osmanlılar hamamları, Roma'nın hamam geleneğini geliştirerek sürdürmüş ve hamamı şehrin kamusal hayatının temel unsurlarından biri haline getirmiştir. Osmanlı döneminde hamamlar beden temizliğinin kamusal olarak yapıldığı yerlerin ötesinde, iyi gelir getiren bir yatırım aracı, bir çeşit sosyalleşme mekânı, özellikle kadınlar için bir tür "kahvehane" fonksiyonu üstlenmişlerdir.⁸¹ Tasvirde, bir hamamın fil gözleriyle dolu kubbesinin aydınlatıldığı sıcaklık kısmı görselleştirilmektedir. Göbek taşı üzerinde tellak bir müşteriye masaj yapmakta, bir başka müşteri ya masaj sırası beklemekte ya da masaj sonrası göbek taşına oturarak dinlenmekte; tasvirin sağ tarafındaki ilk kurnada bir tellak müşteriyi keselemekte, ikinci kurnada ise bir müşteri tek başına yıkanmakta, tam karşıdaki kurnanın yanında peştamalcı müşterinin peştamalıni değiştirmesi için yenisini sunmakta, son taraftaki kurnada ise bir hamam çalışanı müşterisine hizmet için beklemektedir. Birçok gravürde hayali unsurlarla abartılan ve gayri ahlakiliğin mekânı olarak sunulan hamam⁸² burada oldukça olağan bir atmosferde

Resim 2. Hamam

resmedilmiştir.

3.3. Kebap Dükkânı

Albümün en dikkat çeken kamusal mekân tahayyüllerinden birisi *Yeni Camii Yanında Kebap Dükkânı*'dır.⁸³ Osmanlı dünyasında kebab dükkânlarının mevcudiyeti bilinmesine

⁸⁰ V&A, D.118-1895, N.96.

⁸¹ Bir İstanbul hamamı hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Nina Macaraig, *Cemberlitas Hamami in Istanbul: The Biographical Memoir of a Turkish Bath*, Edinburgh University Press, 2018.

⁸² Örnekler için bkz. Burak Pasin, "A Critical Reading of the Ottoman-Turkish Hammam as a Representational Space of Sexuality", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, C.33, S.2, 2016, s. 121-138.

⁸³ V&A, D.119-1895, N.97.

rağmen, görsel malzeme açısından bu denli tasvirler pek yoktur.⁸⁴ Tasvirde Eminönü Yeni Camii yakınındaki müşterilerine kebab hizmeti sunan bir yemek yeri resmedilmiştir. Kebab evi, gemilerin demirlediği İstanbul Limanı'na oldukça yakındır. Muhtemelen limandaki şehre yeni gelenlere ve limana yakın çarşı bölgesinin esnaf ve tüccarlarına hizmet sunmaktadır. Kebabçı ocakta Türkiye'de meşhur olan şiş kebabları pişirmekte, ekranın sağ tarafında bir çalışan müşteriye çorba sunmakta ve birkaç basamakla çıkılan tasvirin sol tarafındaki yüksekçe yerde yine erkek müşteriler yer sofrasında kebabla karınlarını doyurmaktadırlar.

Resim 3. Yeni Camii Yanında Kebab Dükânı

3.4. Camii Avlusu

İstanbul özelinde Selatin camilerinin iç ve dış avluları şehirle olan mekânsal bağları ve insanlar arası sosyal etkileşimleri itibarıyla önemli kamu alanlarından birini temsil etmektedir.⁸⁵ Belirli kodları ihtiva eden camiinin içine nazaran bu avlular halkın eğlence, boş zaman geçirme, gezinti, ticaret, sığınma, şiddet, keyf ve iktidar gösterisi alanı haline gelmiştir. Nitekim Süleymaniye Camii dış avlusundaki 35 dükkândan oluşan Tiryaki Çarşısı'nın varlığı, Fatih ve Bayezid camilerinin avlularındaki kahvehanelerin faaliyetleri, Eyüp Sultan Camii'nin iç avlusundaki kılıç kuşanma törenleri bu mekânları gündelik hayatın merkezine ve yönetilenlerle iktidarın karşılaştığı bir kamu alanına dönüştürmüştür. Canning albümünde, Fatih Camii'nin kuzey cephesindeki revaklarla çevrili ve ortasında bir şadırvanı bulunan sert zeminli "iç avlu"su resmedilmiştir.⁸⁶ Sahnenin sağ tarafında yer alan ecnebi giyimli kişi, Pera'da sokağı temaşa edenle aynı kişi olup, muhtemelen Canning'in kendisidir. Bu ecnebi yanındaki iki kişiyle birlikte iç avluyu gezmektedir ve revaklara hayranlıkla bakmaktadır. Ayrıca sahneyi doldurmak için kapıda, revaklar arasında, cami girişinde ayakta duran kişiler dâhil edilmiştir. Bir başka tasvirde ise Fatih Camii'nin dış avlusu konu edilmiştir.⁸⁷ Camiinin Haliç'e bakan tarafındaki avlu oldukça büyük bir alan olarak sunulmuş ve etrafta gezinen, ağaç gölgesinde serinleyen insan figürleri ile doldurulmuştur. Her ne kadar bu tasvirde dış avlu boş bir yer olarak sunulsa da, çeşitli arşiv belgelerine yansıdığı şekliyle Divanyolu üzerinde önemli bir açıklık olan bu "meydan" tarihi aksın üzerinde bir yoldur, belli aralıklarla kurulan bir pazar yeridir, çeşitli kahvehanelerin ev sahibidir. Albümde yer alan At Meydanı çizimi de, bir tür

⁸⁴ Priscilla Mary Işın, "Döner Kebabın Geçmişi", *Osmanlı'da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, haz. Mükerrer Bedizel Zülfişar-Aydın ve Ravza Aydın, Mahya Yayınları, İstanbul 2018, s. 357-374.

⁸⁵ Cami avluları için bkz. A. Hilâl Uğurlu, "İstanbul Halkının Günlük Hayatında Selâtin Camilerinin Yeri: Avlular Üzerinden Bir Okuma", *Osmanlı Mimarlık Kültürü*, ed. Hatice Aynur, A. Hilâl Uğurlu, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017, s. 257-272.

⁸⁶ V&A, D.144-1895, N.120.

⁸⁷ V&A, D.137-1895, N.113.

Sultanahmet Camii'nin uzantısı olarak sunulmaktadır.⁸⁸ Tarihi Hipodrom alanı Sultanahmet Camii'nin dış avlusunun bitişiği olmakta birlikte, camii ile de bir iççeliği söz konusudur. Osmanlı İstanbulu'nda büyük açıklıkların nadiren olduğu bir dönemde, heteretopik bir mekân olarak At Meydanı çok farklı sosyal ve siyasi etkinliğe sahne olmuştur. 1582 sünnet töreninin,⁸⁹ birçok Yeniçeri isyanının, 1863'de açılan Sergi-i Umumî-i Osmanî⁹⁰ gibi kamusal faaliyetlerin sahnesi olmuştur.

Resim 4. Fatih Camii'nin İç Avlusu (1) ve Dış Avlusu (2)

Resim 5. At Meydanı

3.5. Meydan Çeşmesi

Dört cepheli, etrafında dolaşılabilen, gösterişli, alımlı ve başka bir yapının parçası olarak değil başlı başına bir anıtsal yapı olan abidevi çeşmeler özellikle 18. yüzyıl İstanbul'unun karakteristik yapılarıdır. Bu dönemde bir yapı türü olarak çeşmeler birer kamu anıtlarına dönüşmüş, yeni yükselen zengin kesimlerin banilik faaliyetlerinin bir parçası olmuş ve İstanbul'un görsel ve edebi temsillerinin ana birimleri haline gelmiştir.⁹¹ Shirine Hamadeh'in tespitlerine göre 1703-1807 yılları arasında başkentin çeşitli noktalarında irili ufaklı 365 çeşme

⁸⁸ V&A, D.141-1895, N.117.

⁸⁹ Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", *Muqarnas XII: An Annual on Islamic Art and Architecture*, E.J. Brill, Leiden 1995, s. 84-100.

⁹⁰ Zeynep Çelik, *Şarkın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 149-152.

⁹¹ Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 124.

inşa edilmiştir. Bu çeşmelerden birisi de, Canning albümüne de dâhil edilen, Topkapı Sarayı giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun’un hemen dibinde yer alan çeşmedir.⁹² Sultan III. Ahmed tarafından 1729 yılında yaptırılan bu mimari eser, başkentin en azametli çeşmelerindendir ve şehrin Cuma camisinin ve yönetim merkezinin hemen yanına inşa edilmiştir. Bu fiziksel konum kimi durumlarda iktidarın gücünü ve heybetini gösterdiği teatral havanın hâkim olduğu bir durumu ortaya çıkarmaktadır.⁹³ Mezkûr çeşme Sultan’ın Cuma Alayı’na çıkışı gibi sarayla ilgili törenler için dekor olmaktadır. Yine Canning albümünde yer alan ve Tophane kıyılarını konu edinen tasvirde, Tophane semtinin merkezini bir anlamda Sultan I. Mahmud tarafından 1732 yılında yaptırılan kamusal çeşme oluşturmaktadır.⁹⁴ Çeşme ve çevresi adeta gündelik hayatın icra edildiği ve şehir sakinlerinin gezintiye çıktıkları bir açıklık gibi sunulmaktadır.

Resim 6. Topkapı Sarayı’nın Bab-ı Hümayunu, Sultan III. Ahmed Çeşmesi ile Birlikte

Resim 7. Tophane Çeşmesi

3.6. Tekke

Canning albümündeki bir diğer kamusal mekân, Osmanlı başkentine gelen yabancıların vazgeçilmez ziyaret yerlerinden olan Üsküdar’daki Rifâî tekkesidir. Birçok görsel ve yazınsal metinde, sıra dışı uygulamalarıyla dikkat çeken Rifâî dervişlerine “höyküren” (howling) nitelemesi yapılmış ve dervişlerin değişik halleri tasvir edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarında

⁹² V&A, D.142-1895, N.118.

⁹³ Esma İğüs, “XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları”, *Osmanlı İstanbulu II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 690.

⁹⁴ V&A, D.134-1895, N.110.

kurulan bu tekke 1925 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.⁹⁵ Tasvirde, mihrap önündeki şeyhin etrafında daire oluşturmuş bir müritler grubu, grubun ortasında iki dervişten biri yanağına ya da ağzına şiş saplamış şekilde yer almaktadır.⁹⁶ Ayrıca sağ alt köşede kendinden geçmiş bir dervişe yardım eden kişilerle az ileride şişleri ocakta kor haline getiren birisi resmedilmiştir. Ayrıca duvarda törensel zikir esnasında kullanılan def, zincir ve şiş gibi aletlerin asılı olduğu da görülmektedir. Ayrıca tekkenin kapısında, içeriye girmeden sahneyi adeta bir tiyatro sahnesi gibi temaşa eden ecnebi kıyafetli birisi (muhtemelen Canning) ve dragoman bulunmaktadır. Bu tekkeye dair Albert Aubert'in 1881'de ve Fausto Zonaro'nun 1900'de nihayete erdirdikleri tasvirlerle karşılaştırıldığında,⁹⁷ Canning albümündeki Rifâî tekkesi daha gerçekçi ve dönemin Doğu'suna dair önyargılı imajlardan bir hayli uzak olduğu görülmektedir.

Resim 8. Rifâî Dervişler Tekkesi

3.7. Bedesten

Canning koleksiyonunun yeni ve sıra dışı tasvirlerinden birisi de *Sandal Bedesteni*'dir. Bedesten başta "mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silâhlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşların da satıldığı"⁹⁸ bir tür ticaret mekânıdır.⁹⁹ Büyük Çarşı bölgesinin Cevahir Bedesteni'nden sonraki ikinci bedesteni olan bu yapı on iki masif pâyenin binayı yirmi tuğla kubbe ile örtülü yirmi eşit bölüme ayırdığı oldukça ihtişamlı bir mimari eserdir. Bedesten ismini Hindistan'dan ithal edilen yollu, çizgili bir tür kumaş olan Sandal'dan almıştır. Canning koleksiyonundaki tasvir de yirmi kubbeli bu yapının dayanıklılığını ve heybetini ortaya koymaktadır.¹⁰⁰ Kâgir ve sağlam bir yapı olarak tasvir edilen Sandal Bedesteni'nin içinde dolap denilen satış tezgâhlarında esnaf, kumaş vb. emtialar satmaktadır. Giyimlerin çeşitliliğinin tekrar görüldüğü bedesten tasvirinde bir yenilik söz konusudur. Diğer mekân tahayyülleri sadece ergin erkekleri sahnelerin aktörü olarak sunarken, burada erkekler haricinde az da olsa kadınlar da sahneye dâhil edilmişlerdir. Aslında bu durum İstanbul'da çarşının cinsiyet açısından daha kapsayıcı bir kamu mekânı olması ile ilgili olsa gerektir.

⁹⁵ Muharrem Varol, "Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâî Âsitânesi", *Osmanlı İstanbulu III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 707-748.

⁹⁶ V&A, D.140-1895, N.116.

⁹⁷ Thierry Zarcone, "Western Visual Representations of Dervishes from the 14th Century to Early 20th", *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, S.6, Mart 2013, s. 43-58.

⁹⁸ Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s. 302-311.

⁹⁹ Halil İncalcık, "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, S.1, 1980, s. 1-17.

¹⁰⁰ V&A, D.138-1895, N.114.

Resim 9. Sandal Bedesteni

Sonuç

Bu makalede Stratford Canning’in 1809 yılında İstanbul’a ilk geldiğinde yerli bir Rum ressamı yaptırdığı bir tasvir koleksiyonu tanıtılmış ve bu koleksiyondaki kamusal mekânlarla ilgili tasvirler irdelenmiştir. Canning, Doğu’nun ‘büyülü ve egzotik’ şehriyle ilk karşılaştığında etkilendiği “şehrin azameti, giyimlerin çeşitliliği, konuşulan dillerin türürlülüğü” dolayısıyla “halkın oturup kalkışı, yaşayışı, dükkânları, camileri” tasvir ettirerek bir albüm oluşturmuştur. Toplam 125 adet tasvirden müteşekkil olan albümünün yaklaşık üçte ikisi kıyafet albümü geriye kalan kısmı ise mimari öğeler, gündelik yaşam sahneleri, panoramik şehir resimleri ve kamusal mekân tahayyülleri.

Tasvirleri yapan yerli Rum ressam, muhtemelen Kostantin Kapıdağlı veya onun ekolünde / atölyesinde yetişmiş olan sanatçı, Osmanlıların yoğun ve çok renkli su ve boya kullanımları ile Avrupalıların temsil ve perspektif geleneklerini birleştirmiştir. Sanatçı bu tasvirlerde, bir anlamda özellikle II. Mahmud’un (1808-1839) saltanatının ilk yıllarına tekabül eden dönemde Osmanlı İstanbul’unun renkli bir sunumunu yapmıştır.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı İstanbul pazarında üretilen “yeni dönem albümleri” arasında yer alan Canning albümü, daha önceki albümlerde olan birçok temayı ve tarzı devam ettirdiği gibi “daha önce görülmemiş” mekânların (Sandal Bedesteni, Kebapçı Dükkânı vb.) çizimlerine de yer vermiştir. Doğu’ya özgü olana merakın arttığı bir dönemde oluşturulan bu çizimler, biriktirmeye iştiaklı müşteriler için bir o kadar renkli ve bir o kadar standardize bir temsil üretmektedir. Bir tür insan tipleri atlasını andıran tasvirler, özellikle tek figür çizimleri, ikonografik bir bütünlüğü ortaya koymaktadır. Ancak farklı seviyelerde dinamizm ve geçişkenlik barındıran Osmanlı toplumuna dair adeta norm düzeyinde geçerliliği olan bir yaşayışı tasvir ederek bir yandan Orientalist perspektiften uzaklaşırken diğer yandan daha karmaşık ve çok boyutlu İstanbul hayatını olağan akış içerisinde idealize bir kesit olarak sunmaktadır.

Albümde yer alan başkentin gündelik hayatının ana dinamiklerinden olan şehir mekânlarına dair tasvirler kayda değerdir. Tasvir edilen kahvehane, hamam, meydan çeşmesi, bedesten, camii avlusu, kebabçı ve tekke gibi muhitler müdavimlerine çeşitli düzlemlerde vakit geçirme, teneffüs etme, keyfetme, sosyalleşme, eğleşme, bir arada olma ve güç sergileme gibi kendilerini ifade etme imkânı sunmaktadırlar. Mekân tahayyüllerindeki giyimlerin türürlülüğü, içerisinde çok katmanlı ve çok renkli bir çeşitlilik barındıran bir imparatorluk olgusunu da ortaya koymaktadır.

Canning albümünde, Osmanlı sosyal hayatında belirli bir bütünlüğe entegre olan ve ait oldukları yapılar bütünüyle anlamı pekişen muhitlerin mekânsal bütünlükten bağımsız müstakil

olarak tasvir edildiği görülmektedir. Fatih Camii'nin dış avlusu ya da Hipodrom tasvirlerinde görüldüğü üzere bu yapılar Osmanlı gündelik hayatındaki işlevlerine uygun bir atıf olmaksızın genellikle boş olarak resmedilmişlerdir.

Canning'in heyecanla başlayan İstanbul serüveni ve bu serüvene eşlik eden yerli Rum ressamın kaleminden çıkan tasvirlerin oluşturduğu albüm onun Osmanlı yaşayışına dair karmaşık ve kimi zaman çelişkili tecrübelerini yansıtmaktadır. Canning'in İstanbul'da bulunduğu süre boyunca yazdığı mektuplarda dile getirdiği tecrübe ve gözlemleri ile sipariş usulüyle hazırlattığı albüm arasındaki ilişki bu durumu teyit etmektedir. Kuzenine yazdığı mektupta İngiltere'de yanlış bir Osmanlı algısı olduğunu vurgulaması, kendisini Orientalist söylemden uzaklaştıracak beklentisini oluştururken, bir sonraki mektubunda Homeros ve Vergilius destanlarına dair anlatılardan bahsetmesi ve tam da bu söylemi zirveye taşırcasına buradakileri *Bin Bir Gece Masalı* olarak tasvir etmesi oldukça çelişkili bir tutumu ortaya koymaktadır. Yine bir başka mektubunda İstanbul'a dair ilgisinin kısa süre sonra geçtiğinden bahsetmesi Orientalist söylem içerisinde heves, heyecan, şaşkınlık, hayret ve merak gibi tabirlerle ifade bulan Doğu algısını doğrulamaktadır. Öte yandan söz konusu albümde yer alan tasvirler olunca daha az çelişkili bir Osmanlı ve İstanbul algısı ortaya çıkmaktadır. Hayal unsurları, fantezi ve abartı barındıran mezkûr dönemdeki birçok tasvirin aksine, mekânlar sıradanlık ve olağanlıkları içerisinde resmedilmiştir. Hatta bu olağanlık ve sıradanlık mekânları kimi zaman sıra dışı kalabalıklardan da arındırmış gibi gözükmemektedir. Canning'in siparişiyle hazırlanan ve yerli bir Rum ressama ait olan bu çizimler hami ve sanatçı arasındaki ilişkiyi irdeleme açısından da önemli bir veri sunmaktadır. Ressamın tasvirine konu olacak mekânları, resimlerinin temasını, içerik unsurlarını ve dahi perspektifini tek başına belirmemiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu tasvirler için analizlerin bu bağlamda yapılması önemlidir. Nitekim tasvir, sanatçı ve hami arasındaki ilişkinin tasvire bizzat yansıdığı görülmektedir. Canning bazı tasvirlerde bizzat kendisini mekânsal tecrübeye dâhil olan sıradan bir tanık ya da meraklı bir gözlemci olarak resmettirmiştir. Bu noktadan bakıldığında Canning albümü, onun mektuplarında ortaya çıkan karmaşık ve kimi zaman çelişkili söylemin aksine, Orientalist söyleme hapsedilemeyecek kadar Osmanlı yaşayışına ve gündelik hayatına dair önemli bir görsel malzeme sunmaktadır. Kimi zaman normatif, kimi zaman eklektik ve kimi zaman Orientalist bir perspektif sunan bu temsiller çok katmanlı ve renkli bir Osmanlı İstanbulu vurgusu yapmaktadır.

Kaynakça

- ADAHL, Karin, *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- AVCIOĞLU, Nebahat, *Turquerie ve Temsil Politikası, 1728-1876*, Çev: Renan Akman, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- BAŞARAN, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden and Boston 2014
- BURKE, Peter, *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*, Cornell University Press, 2006.
- COCKERELL, Charles Robert, *Travels in Southern Europe and The Levant, 1810-1817. The Journal of C.R. Cockerell*, R.A., Longmans, Green and Co. , London, New York, Bombay 1903, s. 14 ve s. 18.

- COLLAÇO, Gwendolyn, “Dressing a City’s Demeanour: Ottoman Costume Albums and the Portrayal of Urban Identity in the Early Seventeenth Century”, *Textile History*, C.48, S.2, 2017, s. 248-267.
- ÇELİK, Zeynep, *Şarkın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, Çev: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇETİN, Ökkeş, “Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Kıyafet Albümü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.87, 2018, s. 195-217.
- DE CERTEAU, Michel, *The Practice of Everyday Life*, Çev: Steven F. Rendall, University of California Press, Berkeley 1984.
- EVELİNE, Sint Nicolas, Duncan Bull, Günsel Renda ve Gül İrepoğlu, *Lale Devri’nin Bir Görgü Tanığı Jean-Baptiste Vanmour*, Koçbank Yayınları, İstanbul 2003.
- EYİCE, Semavi, “Bedesten”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s. 302-311.
- DEĞİRMENCİ, Tülün, “Osmanlı Tasvir Sanatında Görselin “Okunması”: İmgenin Ardındaki Hikâyeler (Şehir Oğlanları ve İstanbul’un Meşhur Kadınları)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.45, 2015, s. 25-55.
- FETVACI, Emine, *The Album of the World Emperor: Cross-Cultural Collecting and the Art of Album-Making in Seventeenth-Century Istanbul*, Princeton University Press, 2019.
- FOUCAULT, Michel, “Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias”, *Architecture / Mouvement / Continuité*, 1984, s. 46-49.
- HAMADEH, Shirine, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- HARVEY, David, “Space as a Keyword”, *David Harvey: A Critical Reader*, N. Castree ve D. Gregory (Ed), Blackwell, Oxford 2006, s. 270-94.
- HOBHOUSE, John Cam, *A Journey through Albania, and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the Years 1809 and 1810*, C. I-II, James Cawthorn, Londra 1813.
- İŞİN, Priscilla Mary, “Döner Kebabın Geçmişi”, *Osmanlı’da Mimari, Sanat ve Yemek Kültürü*, haz. Mükerrer Bedizel Zülfıkar-Aydın ve Ravza Aydın, Mahya Yayınları, İstanbul 2018, s. 357-374.
- İĞÜS, Esmâ, “XVIII. Yüzyıl İstanbul’unda Fiziki Çevre, Meydan Çeşmeleri ve Çeşme Meydanlarının Etrafında Oluşan İstanbul Meydanları”, *Osmanlı İstanbulu II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 675-692.
- İNALCIK, Halil, “The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul”, *International Journal of Turkish Studies*, S.1, 1980, s. 1-17.
- KAFADAR, Cemal, “Tarih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları ve Osmanlı Örneği”, *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*, Coşkun Çakır (Ed), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s.65-86.

- KAFESCİOĞLU, Çiğdem, “Sokağın, Meydanın, Şehirlilerin Resmi: On Altıncı Yüzyıl Sonu İstanbul’unda Mekân Pratikleri ve Görselliğin Dönüşümü”, *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S.1, 2019, s. 7-43.
- KÜÇÜKHASKÖYLÜ, Nurdan, “Neoklasik Bir Mimar Nasıl Olunur? Arkeolojik Araştırmalar, Seyahatler ve Tutkular: Charles Robert Cockerell (1788-1863)”, *Turkish Studies*, C.12, S.19, 2017, s. 143-164.
- KÜÇÜKHASKÖYLÜ, Nurdan, *Osmanlı Kıyafet Albümleri (1770-1810)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.
- KÜMİN, Beat ve Cornelia Usborne, “At Home and in the Workplace: A Historical Introduction to the Spatial Turn”, *History & Theory*, C.52, S.3, 2013, s. 305-318.
- LANE-POOLE, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning: Viscount Stratford de Redcliffe*, Longmans, Green, 1888.
- LEFEBVRE, Henri, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford Cambridge 1991.
- MACARAİĞ, Nina, *Cemberlitas Hamami in Istanbul: The Biographical Memoir of a Turkish Bath*, Edinburgh University Press, 2018.
- NEWTON, Charles, “Stratford Canning’s Pictures of Turkey”, *The V&A Album*, S.3, 1984, s. 77-83.
- NOLAN, Erin Hyde, “You Are What You Wear: Ottoman Costume Portraits in the ‘Elbise-i Osmaniyye’”, *Ars Orientalis*, S.47, 2017, s. 178-209.
- PASİN, Burak, “A Critical Reading of the Ottoman-Turkish Hammam as a Representational Space of Sexuality”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, C.33, S.2, 2016, s. 121-138.
- RENDİ, Günel, “17. Yüzyıldan Bir Grup Kıyafet Albümü”, *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı*, 19-20 Mart 1998 Sempozyum Bildirileri, İstanbul 1998, s. 153-178.
- RENDİ, Günel, “Celsing Koleksiyonu”, *Art Dekor*, 1995, 78-84.
- RENDİ, Günel, “Resam Kostantin Kapıdağı Hakkında Yeni Görüşler,” *19. Yüzyıl İstanbul’unda Sanat Ortamı*, Sanat Tarihi Derneği, İstanbul 1996, s. 139-162.
- RICHMOND, Steven, *The Voice of England in the East: Stratford Canning and Diplomacy with the Ottoman Empire*, I.B.Tauris, London 2014.
- ROTHMAN, E. Natalie, “Visualizing a Space of Encounter: Intimacy, Alterity, and Trans-Imperial Perspective in an Ottoman-Venetian Miniature Album”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.40, 2012, s. 39-80.
- SAİD, Edward W., *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, Çev: Berna Yıldırım, Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- Savaş ve Barış, 15.-19. Yüzyıl Osmanlı Lehistan İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1999.
- SCHICK, İrvin Cemil, “Mekânın Cinsiyeti Vardır”, *Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik*, der. Ebru Erdönmez Dinçer ve Aynur Can, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, İstanbul 2016, s. 95-106.

- SCHICK, Leslie Meral, “The Place of Dress in Pre-Modern Costume Albums”, *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, Suraiya Faroqhi and Christoph Neumann, ed., Eren, İstanbul 2004, s. 93–102.
- TADEUSZ, Majda, “The Ralamb’ın Türk Kıyafetleri Albümü”, *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 196–265.
- TERZİOĞLU, Derin, “The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation”, *Muqarnas XII: An Annual on Islamic Art and Architecture*, E.J. Brill, Leiden 1995, s. 84-100.
- UĞURLU, A. Hilâl, “İstanbul Halkının Günlük Hayatında Selâtin Camilerinin Yeri: Avlular Üzerinden Bir Okuma”, *Osmanlı Mimarlık Kültürü*, ed. Hatice Aynur, A. Hilâl Uğurlu, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2017, s. 257-272.
- VAROL, Muharrem, “Oryantalist İmgelemin İnşasında İstanbullu Bir Tekke: Rifâi Âsitânesi”, *Osmanlı İstanbulu III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.707-748.
- YAŞAR, Ahmet, ed. *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- YILDIZ, Aysel, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution*, I.B.Tauris, London 2017.
- ZARCONI, Thierry, “Western Visual Representations of Dervishes from the 14th Century to Early 20th”, *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, S.6, Mart 2013, s. 43–58.